

19. YÜZYIL TÜRKİSTAN ŞAİR VE TARİHÇİLERİNDEN MÛNİS'İN AVAZ INAK'A MERSİYESİ

Hayrullah KAHYA*

ÖZET

Meşhur kişilerin ölümlerinden sonra onların iyiliklerini, ölümlerinden duyulan acıları manzum olarak belli bir makamla ifade eden acıklı metinlere İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nda *sagu*, Türk Halk Edebiyatı'nda *ağıt*, Divan Edebiyatı'nda ise *mersiye* denir. Türk edebiyatında ağıtın önemli bir yeri vardır. Orhun yazıtlarından itibaren rastlanan bu çeşit manzumeler daha çok beylerin, şehzadelerin, devlet adamlarının ve padişahların ölümü dolayısıyla yazılmıştır.

Çağatay Türkçesinin klâsik öncesi ve bilhassa klâsik dönemi üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen bu edebiyatın son dönemi hakkında yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri dönem ile ilgili bilgi ve belgelerin uzun yıllar Sovyet Rusya hâkimiyeti altında olmasından dolayı bunlara ulaşmanın zor olmasıdır. Sovyet Rusya'nın yıkılmasından sonra bu alandaki çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu çalışma 19. yüzyılın ünlü Özbek şair ve tarihçilerinden Mûnis Harezmi'nin (1778-1829) Hive beyi Avaz Inak'ın (1791-1804) ölümü üzerine yazmış olduğu bir mersiyesi üzerinedir. Avaz Inak, Muhammed Emin Inak'ın oğludur.

Çalışmada öncelikle Mûnis'in, daha sonra Mûnis'in yazmış olduğu *Firdevsü'l-ikbal* adlı esere göre Avaz Inak'ın hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Mûnis'in Avaz Inak'ın ölümü üzerine yazmış olduğu bir mersiyesi ele alınmıştır. *Firdevsü'l-ikbal*'in İstanbul nüshasından alınmış olan bu mersiye, 19. yüzyıl Çağataycası ile yazılmıştır. Söz konusu manzume terakib-i bent tarzındadır ve dokuz bentten meydana gelmektedir. Çalışmanın sonuna bu manzumenin söz varlığı eklenmiştir. Sonuç bölümünde de metnin en çok dikkati çeken dil özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mûnis Harezmi, Avaz Inak, *Firdevsü'l-ikbal*, Mersiye, Çağatayca

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: hayrullahkahya@hotmail.com

**FUNERAL SONG (MERSİYE) THAT WAS WRITTEN BY MUNIS
WHO TURKESTAN POETRY AND HISTORIAN IN THE 19TH
CENTURY FOR AVAZ INAK**

ABSTRACT

The pathetic texts specifically express kindness and sorrows because of deaths of famous people after their death as written in verse. This texts called *sagu* in Before Islamism Turkish Literature, *ağıt* in Turkish Public Literature, *mersiye* in Divan Literature. Funeral songs are important in Turkish literature. This sort of verses which are seen from Orhun inscriptions on which have been written caused by death of masters, princesses, statesmen and sultans.

Despite availability of many works on the pre-classical period, especially the classical period of Chagatai Turkish, studies about the last period of it are remarkably insufficient. The most important reason for this is that it had been hard to obtain the documents and information about the period given that the whole region was under the sovereignty of the Soviet Russia. In the post-Soviet period works on this period increased rapidly.

This study concerns funeral song (mersiye) that was written by Munis Harezmi (1778-1829) who was a famous Uzbek poet and historian in the 19th century in consequence death of Avaz Inak (1791-1804) who was Khiva's master. Avaz Inak is son's Muhammad Amin Inak.

In study, it has been given the knowledges about firstly biography of Munis and then biography of Avaz Inak according to a handwritten manuscript that called *Firdaws al-iqbal* which was written by Munis. Lastly we have been dealt with funeral song (mersiye) that was written by Munis Harezmi due to death of Avaz Inak. This poetry has been written with the 19th century Chagatay Turkish which has been received from manuscript copy of Istanbul of *Firdaws al-iqbal*. Mentioned poetry is style of *terkib-i bend* and it has nine *bent*. Besides we were added vocabulary of the poem at end of the study. In the conclusion section the most remarkable linguistic features of the text are highlighted.

Key Words: Mûnis Harezmî, Avaz Inak, Firdaws al-iqbal, Mersiye, Chagatay Turkish.

0. Giriş

Meşhur kişilerin ölümlerinden sonra onların iyiliklerini, ölümlerinden duyulan acıları manzum olarak belli bir makamla ifade eden acıklı metinlere İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nda *sagu*, Türk Halk Edebiyatı'nda *ağıt*, Divan Edebiyatı'nda ise *mersiye* denir. Türk edebiyatında *ağıt*'ın önemli bir yeri vardır. Orhun yazıtlarından itibaren rastlanan bu çeşit manzumeler daha çok beylerin, şehzadelerin, devlet adamlarının ve padişahların ölümü dolayısıyla yazılmıştır. Bu çalışma 19. yüzyılın ünlü Özbek şair ve tarihçilerinden Mûnis Harezmî'nin (1778-1829) Avaz Inak'ın (1791-1804) ölümü üzerine yazmış olduğu bir *mersiyesi* üzerinedir.

Turkish Studies

Bu çalışmada öncelikle Mûnis'in ve Avaz Inak'ın hayatları hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

1. Mûnis Harezmi (1778-1829)

Çağatay edebiyatının son dönem meşhur tarihçi ve şairlerinden olan Mûnis hakkında bilgiler daha çok kendi eserlerinden elde edilmektedir¹. Asıl adı *Şîr Muhammed*, mahlası *Mûnis*'tir². Harezim yakınlarındaki *Kıyat* köyünde dünyaya geldiği için³ *Mûnis Harezmi* olarak da bilinir. Özbekler'in *Yüz* adlı bir kabilesine mensuptur. Ailesinin aristokrat bir aile olduğu anlaşılmaktadır. Ataları devlet hizmetinde bulunmuş üst düzey memurlardandır⁴.

Çocukluğunda özel eğitim almış ve daha sonra kendisini geliştirmiştir⁵. Hocaları ve eğitimi hakkında kesin bilgiler yoksa da yazdıklarından Arapça ve Farsça yanında iyi derecede medrese ilimlerini bildiği anlaşılmaktadır. Kendisi şiir ve tarihe meraklı olduğunu açıkça ifade etmektedir (Fİ 4b/12 vd.).

Hive'de mirab⁶ iken ölen (1800) babasının yerine kardeşi Muhammed Niyaz getirilmiştir. Ancak Muhammed Niyaz dönemin hanı El Tüzer Han'la (1804-1806) ters düşmüş ve ona başkaldırmıştır. Bunun üzerine El Tüzer Han, kardeşinin yerine Mûnis'i mirab olarak tayin etmiştir. Mûnis, El Tüzer Han ve onun kardeşi Muhammed Rahim Bahadır Han (1806-1825) zamanlarında yaşamış ve mirablık görevinin yanında hanın seferlerine de iştirak etmiştir. Bu seferlerin birinde orduda baş gösteren salgın bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalıktan kurtulamayarak 1829'da ölmüştür (Bregel 1988: 7). Görevini ise yeğeni ve talebesi Âgehî (1809-1874) devralmıştır.

Mûnis'in *Firdevsü'l-ikbal*⁷ adlı Hive hanlarının tarihini anlattığı bir tarih kitabı, *Mûnisü'l-uşşak* adlı bir divanı vardır. Ayrıca Mirhand'ın Farsça *Ravzatu's-safa* adlı tarih kitabının bir kısmını Çağatay Türkçesine çevirmiştir (Eckmann 1963: 123). Ayrıca Cumahoca, Munis'in ilk divanının ikinci diziminin en sonuna *Sevad-ı Talim* adlı bir manzume eklediğini, Harezim'in su yolları hakkında *Arneler* adlı bir kitap yazdığını, soyu hakkında *Dibaçe* adlı başka bir eserin daha olduğunu kaydetmektedir (Cumahoca 2006: 429).

2. Avaz Inak

Firdevsü'l-ikbal'e göre Avaz Inak'ın hayatı hakkındaki bilgiler şöyle özetlenebilir:

¹ Bu çalışmada *Firdevsü'l-ikbal*'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: T 82'deki nüshası kullanılmıştır. Çalışmada verilen varak ve satır numaraları bu nüshaya göredir. Köprülü bu nüshanın Agehi tarafından yazılmış olduğunu öne sürmektedir (Köprülü 1988: 321).

² Yazar kendisini *Firdevsü'l-ikbal*'de *Şîr Muhammedü'l-mulaqqab bi'l-Mûnis* şeklinde takdim etmektedir (4b/4).

³ Mûnis, doğum tarihini *Firdevsü'l-ikbal*'de şöyle belirtir: *Ve İt yılı âftâb-ı 'âlam-tâb Haml burcığa tahvîl kılgında navroz küni panc-şanba şubhıda fakîrnîñ vılâdatı vuqu' tapıp durur* (82a/12-13). Bu tarih miladi 19 Mart 1778'dir (İnan 1933:17).

⁴ Yazar *Firdevsü'l-ikbal*'de kendi şecerelerini şu şekilde vermektedir: *'Avaz Mîr-âb ibn Şîr Muḥammad Mîr-âb ibn Êşim Biy Mîr-âb ibn Ḥasan Qulı Atalık ibn Oraḫ Muḥammad Bekevül ibn Davlat Biy ibn Gerây Biy ibn Muḥammad Cân Şüfi Biy-i Yüz* (156a/9-11).

⁵ Eckmann, Munis'in eğitimini Hive'de medrese eğitimi gördüğünü ifade etmektedir (Eckmann 1963: 123).

⁶ Mirablık Orta Asya'daki devletlerde ülkenin tarım ve su işlerinden sorumlu üst düzey bir memuriyettir.

⁷ Mûnis'in ömrü eseri bitirmeye yetmemiş, eserin 1812 yılı olaylarından sonraki bölümü Agehi tarafından tamamlanmıştır. Eserin İstanbul nüshası üzerinde doktora tezleri yapılmıştır. Bk. Hayrullah Kahya, *Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-ikbâl* (vr. 1b-156b) (*Giriş, İnceleme, Metin, Dizin*), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010; Sevdâ Kaman, *Firdevsü'l-ikbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme* (156b-336a)-*Dizin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012; R. Şenay Şişman, *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin* (vr. 336a-523a), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Harezmi Türk tarihini önemli şahsiyetlerinden Muhammed Emin Inak⁸ vezir olmasına rağmen 1770'li yıllarda hanlar üzerinde oldukça etkili bir devlet adamıdır. Hanların hal' edilmesi ve yerine hangi hanın getirileceğine karar verecek kadar söz sahibidir. 1791 yılında ölünce yerini oğlu Avaz Inak⁹ almıştır.

Avaz Bey Inak, babasının ölümünden sonra öncelikle Yomut¹⁰ ve Çavdurların¹¹ isyanını bastırmıştır. Onun döneminde tarafından vezirlik makamına yükseltelen Abdurrahman Mehter¹² gurura kapılmış; kendi başına hareket etmeye ve halka baskı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine Avaz Bey Inak tarafından öldürülmüştür.

Avaz Bey Inak zamanında Hoca Murad ve Töre Murad Sufi¹³, Konrat¹⁴'ta sufilik perdesi altında halkı kendilerine bağlamışlar ve kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Avaz Inak, Hassa Kuş Begi¹⁵'ni bunların üzerine gönderince ikiyüzlüklerinden sahte bir barış imzalamış, hana karşı herhangi kötü bir niyetlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak Hassa Kuş Begi gider gitmez kalelerini güçlendirmek için çalışmalarına başlamışlardır. Avaz Inak bunun üzerine onların bir ordu göndermiştir. Sufiler, yine ikiyüzlü davranmış ve savaş istemediklerini belirtmişlerdir. Ancak Töre Murad Sufi bir süre sonra bir baskınla Hoca Eli¹⁶'ni ele geçirmiştir. Ancak Hassa Kuş Begi ile yapılan savaşta Töre Murad Sufi kaçıp kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra yedi yıl sürecek bir savaş atmosferine girilmiştir.

Bu dönemde Horasan ve Hindistan ülkesinin padişahı Temür Şah'ın oğlu Şehzade Mahmud ile kardeşi Şah Zaman arasında taht kavgası yüzünden savaşlar olmaktadır. Bu anlaşmazlıkta Avaz Inak Şehzade Mahmud tarafını tutmuş ve ona yardım etmiştir.

Öte yandan Mankit¹⁷ hâkimi ile ters düşen Oraz Ali Supak,¹⁸ Töre Murad Sufi'yi Mankit'a çağırmıştır. Bunun üzerine Avaz Inak, adamlarından Şah Niyaz Atalık¹⁹ ve Beg Pulad Atalık²⁰'ı onların üzerine göndermiştir. Şah Niyaz Atalık'ın hatası yüzünden Avaz Inak'ın askerleri yenilmiş ve barış yapmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan bir süre sonra Töre Murad Sufi, Aral²¹ askerleri ile gelip Mankit'a yerleşmiştir. Avaz Inak'ın askerleri de onu kuşatma altına almıştır. Bu muhasaradan iyice daralan Töre Murad, kardeşi Hoca Murad'a denizden gemiler göndermesini, aksi takdirde burada öleceklerini söyleyen bir haber göndermiştir. Bu sırada Hocam Berdi Kuş Begi²²'nin oğlu Baba Beg²³ ülke içinde karışıklıkla çıkarmaya devam etmektedirler. Baba Beg ise

⁸ Eş Muhammed Biy'in oğludur. Temür Gazi Han'ın ölümünden sonra Niyaz Pervançı'yı öldürünce hanlık üzerindeki hakimiyeti iyice artmıştır.

⁹ Avaz Inak'a Avaz Bey Inak da denmektedir.

¹⁰ Ersarı, Teke ve Sarıklarla birlikte Horasan Salurlarını oluşturan Türkmen kavimlerinden biridir.

¹¹ Yirmi dört Oğuz boyundan biridir.

¹² Pehlivan Kulu Bay Toksavul'un oğludur.

¹³ Hoca Murad ve Töre Murad kardeşler. Babaları Muhammed Nazar'dır. Avaz Inak'ın babası Muhammed Emin Inak onların zekatlarını alınca isyan etmiş, Harezmi'den kaçıp Konrat'a gelmişlerdir. Kendilerini orada sufi olarak tanıtmış ve böylece etraflarına adam toplamışlardır.

¹⁴ Cengiz Han zamanındaki Moğol kabilelerinin en önemlilerinden biri ve bunların yaşadıkları bölgeye verilen addır.

¹⁵ Elçi Beg'in oğludur. Avaz Inak'ın babası Muhammed Emin Inak zamanında kuş begi makamına getirilmiştir.

¹⁶ Hocaların veya seyidlerin çok bulunduğundan bu adla anılan Hive yakınlarındaki bir yer adıdır.

¹⁷ Amuderya deltasında bir yer adı ve burada yaşayan kavmin adıdır.

¹⁸ Mankit'ın ileri gelenlerindedir. Avaz Inak onu görevinden alınca o da Töre Murad Sufilerle yakınlaşmış ve onların Mankit'ı ele geçirmelerini sağlamıştır.

¹⁹ Begi Can Inak'ın torunlarından. Muhammed Emin'in yakınlarından olduğu için Avaz Inak ona atalık makamı vermiştir. Şah Niyaz Beg de denmektedir.

²⁰ Veyis Bay'ın oğludur. Muhammed Emin Inak'ın yakınlarından. Uygur boyuna mensuptur.

²¹ Bugünkü Kazakistan ve Özbekistan arasındaki büyük ve geniş bir göl ve bu gölün bulunduğu bölgenin adıdır.

²² Daha önce Muhammed Emin Inak'ın yakınlarından iken daha sonra ona baş kaldırmıştır. Bu yüzden Muhammed Emin Inak tarafından öldürülmüştür.

²³ Babasının Muhammed Emin Inak tarafından öldürülmesi üzerine isyan etmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Konrat'a gelip Töre Murad Sufi ile dost olmuştur. Töre Murad, Mankıt'a giderken onu da gizlice Kat'a²⁴ göndermiştir. O da Kat'ta Şah Niyaz Beg gibi akrabaları ile anlaşıp Kat'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Avaz Inak, oğlu El Tüzer Muhammed Bahadır Han'ı²⁵ Kat üstüne göndermiş ama daha El Tüzer gelmeden Kat düşmandan kurtulmuştu. Avaz Inak, bunun üzerine El Tüzer'i Mankıt üstüne göndermiştir. Bunun üzerine zaten zor durumda olan Töre Murad Sufi af dilemek zorunda kalmıştır. El Tüzer, Mankıt'a girince Töre Murad gemilerle Aral'a, Oraz Ali de sürgüne gönderilmiştir.

Avaz Bey Inak elli üç yaşında sarılık hastalığına yakalanmış, birkaç ay sonra da ölmüştür (1804). Yerini oğlu El Tüzer Inak almıştır. El Tüzer Inak, bir süre sonra V. Ebülğazi²⁶'yi hanlıktan azletmiş ve yerine han olarak oturmuştur²⁷ (1805). Ancak kısa bir süre sonra kendisi de öldürülmüştür (1806). V. Ebülğazi tekrar han yapılmış ise de yeniden azledilerek yerine Avaz Bey Inak'ın diğer oğlu Muhammed Rahim Bahadır Han geçmiştir (1806). Böylece Cengiz soyu Hârezm hâkimiyetini resmen kaybetmiştir²⁸.

Avaz Inak tahta oturduğunda kırk yaşındadır. On iki yıl on bir ay hüküm sürmüştür. Mûnis onun âlimlere ve sanatkârlara çok önem verdiğini, adaletli biri olduğunu, sohbetinde faydasız konulara yer vermediğini, aksine faydalı kitaplar, şiirler ve latifeler okuttuğunu, samimi bir dindar olduğunu, zamanında halkın refah ve huzur içinde yaşadığını vs. belirtmektedir.

3. Mûnis'in Avaz Inak'a Mersiyesi

Avaz Inak'ın ölümü üzerine Mûnis, onun için Farsça bir *tarih* ve Türkçe bir *mersiye* kaleme almıştır. Bu mersiye dokuz bentten oluşmuş bir terki-i bent²⁹'tir. Bu şiir, aruzun *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilün* (*fa'lün*) vezindedir.

Birinci bentte feleğe seslenen şair onun herkese, özellikle de mutlu ve iyi kişilere kötülükler yaptığını, acı bir zehir içirdiğini ifade eder. Rahat insanların varlığından rahatsız olduğunu söyler. İkinci bentte de insanlara feleğe yaklaşmalarını, ona iyi bir gözle dahi bakmamalarını tavsiye eder. Çünkü ona yakın olan herkes Avaz Inak gibi sitem, zulüm ve nifak içinde kalacaktır, der. Üçüncü bentte ise şair Avaz Inak'ın övgüsüne geçer. Onun çok güçlü bir hükümdar olduğunu, buna rağmen kimsenin ondan kötü bir söz işitmediğini ifade eder. Burada ayrıca çok cömert olduğunu da belirtir. Dördüncü bentte bu kadar iyi bir hükümdarın, yazık ki, hastalandığını ve hekimlerin derdine çare bulamadıklarını, bundan dolayı zamanla gül gibi sararıp solduğunu belirtir. Beşinci bentte onun ölümünün herkesi üzdüğünü, özellikle de görüşme salonuna gelen beylerin hükümdarı orada göremeyince kara giyip gözlerinden yaş yerine kan akıttıklarını anlatır. Altıncı bentte de Avaz Inak'ın ölümünden duyulan acıları anlatmaya devam eder. Gökyüzündeki yıldızların ve ayın sisler içinde bulunması, dağlanmış gibi görülen lalelerin sebebi gibi olaylar Avaz Inak'ın ölümüne üzülen halkın acısıdır, onların çektikleri ahlârin sonucudur. Bu

²⁴ Amuderya'nın doğusunda bulunan ve Harezm'in en eski yerleşim birimlerinden birinin adıdır.

²⁵ Avaz Inak'ın oğludur. Babasından sonra inak olmuştur. Hanlığını ilan ettiyse de bu uzun sürmemiştir. Kısa bir süre sonra öldürülmüştür. *Firdevsü'l-ikbal*'in yazımını emreden kişidir.

²⁶ Avaz Inak zamanında Hive hanıdır.

²⁷ El Tüzer'in tahta geçişi yeni bir hâdisedir. Çünkü o zamana kadar Harezmîler Cengiz soyundan olmayan hiç kimseyi han olarak tanımamaktadırlar ve böyle bir durum Harezm'deki Türk boyları tarafından bile uğursuzluk olarak kabul edilmektedir. Ancak El Tüzer, dedesi Muhammed Emin Inak'ın Temir Gazi'yi öldürüp yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk kez kendinden önceki hanı tahttan indirmiş ve han olarak tahta oturmuştur. El Tüzer, hükümdarlığı döneminde ülkede tam bir diktatörlük kurmuştur (Togan 1977: 255).

²⁸ Mûnis, daha önceki tarih kitaplarında Cengiz soyundan Hârezm'de padişahlık süren hanların Arap Han'ın oğlu Ebülğazi Han'a kadar olan döneminin anlatıldığını, bu dönemden yazarın yaşadığı çağa kadar olan dönemi ise ilk defa kendisinin kaleme aldığını ifade etmektedir (Fİ 156a/11-17).

²⁹ Terki-i bent farklı kafiyelere sahip birkaç bentten meydana gelen ve bentlerinin sonunda aynı kafiyeli birer beyte sahip olan Divan edebiyatı şiir biçimidir.

acılar o kadar büyüktür ki insanlar ve cinler kendilerinden geçmişler, gözlerinden akan yaşlar derya olmuştur. Yedinci bentte ise şair dostlara seslenir. *Kanı* “hani” redifli bu bentte Avaz Inak’ın yapmış olduğu iyilikler zikredilerek onun şimdi toprak altında olduğu söylenmiş ve şair bu suretle hem kendisinin hem de dostlarının acılarını ifade etmeye çalışmıştır. Sekizinci bentte şair, Avaz Inak’ın sekiz oğlu olduğunu belirtir. Bunların her birinin de uzun ömürler ve saltanatlar sürmelerini, birçok zafer kazanmalarını diler. Son bentte yine dostlara seslenen şair onlara dünyanın, mal mülk ve makamların geçici olduğunu; bu yüzden de onlara gönül bağlamamak gerektiğini tavsiye eder. Onlardan Hak zikri ile meşgul olmalarını ister. Sonunda da kendisine dua etmelerini rica eder.

Aşağıda Mûnis’in bu mersiyesi yer almaktadır:

“*Terkib-band*”

Ey felek munça nédür eylemek ızhâr-ı sıtam
 Uruban her nefas él bağıra yüz naştar-ı ğam
 Yaşılarga yetip anvâ‘ -ı huzn kahrıñdın
 Kim yaman³⁰ érse alar rağmıga kıldıñ hırram
 Kimni kim kördiñ içer ‘ ısrat ayağı bile şahd
 Ol ayağ içre ézip bérđiñ aña zahr-ı alam
 Sarv-ğadlarğa kılıp ğaml balâlar bārın
 Ğarımay kıldıñ öziñ yañlıg alar ğaddın ğam
 Şād bolduñ ğara ğaygu bile kim çekse fiğān
 Ğamga batduñ kişi kim içse kızıl may bir dam
 Rāhatı tapsa ğayāt içre birev luftıñ ile
 Ğahrıñ étti anı āvāra-ı şahrā-yı ‘ adam
 Yağdurup ahl-ı vafā başıga āfat taşın
 Köp cafā birle vafā rasmını urduñ bar-ham
 Kéçe érmes ki ulus āhı otınıñ dūdı
 Kündüz érmes ki ol ot şu‘ lası barğ-ālūdı

Band-ı Şānısı Bu Durur Kim

Dahr mekkāresi kim anda vafāyī yoğdur
 Aña él şa’ında tanķış-ı cafāyī yoğdur
 Kim ki ‘ āķıl ése avlā durur andın ğaçmaq
 Anıñ āmızıñdın özge balāyī yoğdur
 Tūrfa kim ança kılıp élni fārībī maftūn
 Şāhlıķ istemegen anda gedāyī yoğdur
 Bī-navā ğalknı nā-kām kılır kör ki aña

³⁰ Metinde (بيان) şeklindedir.

Hāric-āhenglik ü özge navāyī yoǵdur
 Yüzi bir közǵü érür yaǵşı nazār kılsañ aña
 Rengidin tīradur āsār-ı şafāyī yoǵdur
 Sabzalarını qururur zūlm hāzānıdın līk
 Yana andın aşar-ı naşv'-numāyī yoǵdur
 Kim hayāt ahlı ése kıldı mamāt içre zalīl
 Yetmegen zūlmı bu 'ālam ara cāyī yoǵdur
 Kör ki şāh-an-şah-ı H(v)ārazm 'Avaz Béǵ 'Inaq
 Körmeyin kıaldı mu andın sıtam u zūlm u nıfāq

Band-ı Şāhı Bu Durur Kim

Taǵt u davlat üze farmān-dıh-ı davrān érdi
 Belki ıqbāl sarırıda Sulaymān érdi
 Fayzlar yaǵduruban abr-ı bahār keremi
 Huşk şahrā-yı cahān tırfa gülistān érdi
 Rūm ile Çınnı tutup dabdaba-ı haşamat ile
 Hudamāsıdın anıñ qaşsar u hāqān érdi
 Mülk-i Islāmı tashīr kılıp sar-tā-sar
 Dīn aña badraqa-ı leşker-i imān érdi
 Fuзалā marcı'ı érdi eşigi şām u şabāh
 Éligi fātıh-ı kufı-ı durr-ı ihsān érdi
 Yetmeyin kimseǵa anıñ qavlıdın āzārı
 Aña bu martabada hılm farāvān érdi
 Keff-i bazlıdın édi baır cabını üze çin
 Tışa-ı cūdıdın āzarda Badaşşān érdi
 Her né kim yaǵşılıǵ érdi ol édi mürtekibi
 Öyle kim érdi yamanlıǵ fannınıñ muctanıbı

Band-ı Rābı'sı Bu Durur Kim

Āh kim za'f aña mustavlī olup boldı nızār
 Ranc-ı hārı bile gül dék teni her sarı figār
 Sarǵarıp rengi kıyaş dék valī artıp tenige
 Sāya-ı zarra u kün partavı tüşgeç āzār
 Dardıǵa çāra tapa almay étip 'ācızlıq
 Boldı bısyār Masīhā dék aşıbbā nā-çār
 Sürtülüp çaşma-ı hayvān suyı tuttı āhır

Turkish Studies

Naf^ç yetkürmegenidin zulumât içre qarâr³¹
 Munça ‘âcızlık ile Teñriğa şükr eylerde
 Mû-ba-mû til édi ü şabrda hem köh-i vaqâr
 ‘Umr cāmını töküp içti şarāb-ı rahmat
 Cavhar-ı cānnı béríp aldı matā‘ -ı dīdār
 Köterip köñlini dunyā çamanı sayrıdın
 Eyledi gülşen ‘aқabı sarı mayl āhır-ı kār
 Rūhı bolsun may-ı vaşl şamadıdın sar-mast
 Teni marқad ara havrā kuçaqığa payvast

Band-ı Hāmısı Bu Durur Kim

Ol kuyaş mağrıb-ı favt³² içre nihān boldı dırīg
 Żulmat-ı şām-ı ‘azā élge ‘iyān boldı dırīg
 Taht-ı davlat édi ārām-gahı şubh u masā
 Meskeni kabrgaça taht-ı ravān boldı dırīg
 Tutuban qarş ile ayvān-ı muzahhab terkin
 Tūda-ı hāk ara cısmığa mekān boldı dırīg
 Kéliben körnüşığa körmeyin andın aşarī
 Umarā közleridin aқganı қan boldı dırīg
 Dād-ḡ(v)āh ahlı kélip tapmayın ornıda anı
 İşleri nāla u faryād u fiğān boldı dırīg
 Қozgabān ahl-ı ‘azā şorışı aşup balā
 Élge şahrā-yı kıyāmat bu cahān boldı dırīg
 Sogī andūhını şarḡ étgeli sürdüm қalamım
 Çékti ün, keydi қara, eşk-faşān boldı dırīg
 Boldı abvāb-ı tarab her sarı muḡkem [afsūs]
 Açılıp él yüzığa raḡna-ı mātām afsūs

Band-ı Sādısı Bu Durur Kim

Mātām içre yaқıp kögni köñüller āhı
 Ot küli içre nihān ancum u mıhr u māhı
 Fırқatıdın tüşüben ‘ālam ara şorışlar
 Ins u cān birbiriniñ bolmadılar āgāhı
 Közler eşki bile daryālar aқıp ‘ālam ara

³¹ Metinde (قرار) şeklidir.

³² Metinde (قوت) şeklidir.

Māhdın gurça kılp yer küresin tā māhı
 Nālalar birle köñüller şarar-afşānılg étip
 Boldı bir tıra tütün yeti felek ħar-gāhı
 Dāğlıg lālalar érmes ki bağırlar qanı
 Saçılıpdur boluban pāraları hem-rāhı
 Hem saçıp sogıde başıga ' adūsı tofrağ
 Hem urup köksige taş hıcrıda davlat-ħ(v)āhı
 Āh kim ölgeli yetti fuqarā qan yığlap
 Kim körüpdür bu şıfat ħādışa-ı cān-gāhı
 Örtedi ħalkmı Dārā-yı zamān vāvaylā
 Yıqtı ' ālamnı kılp terk-i cahān vāvaylā

Band-ı Sābı'ısı Bu Durur Kim

Aytñ aħbāb ki ol mīr-ı cahāndār qanı
 Qahr éter furşatıda şā' ıka kirdār qanı
 Yüzi ħalk ülfetige muṭṭalı' -ı anvār olğan
 Köñli Ĥağ ħazratıda maḥzan-ı asrār qanı
 Umarā her birige³³ özge rı' āyatlar étip
 Fuqarā ħālídın āgāh u ħabar-dār qanı
 Kirdi tofrağ ara u kıldı cahānnı tıra
 Vah ki ol mıhr kibi çaşma-ı anvār qanı
 Gerçi āşār[ı] memālik ara qaldı bısyār
 Līk özi şahşıdın ay vāy ki āşār qanı
 Bas ki külfet taşı yağdı felek-i zālımdın
 Bolmağan mātamıda sīnesi efkār qanı
 Mümkün olğay ki kıyāmat küni körgeyler anı
 Munda mıñnat-zadalar ħaylığa dīdār qanı
 Bir barıpdur ki yana kélmegi imkān érmes
 Kimse andın ħabarı tapmağı āsān érmes

Band-ı Şāmını Bu Durur Kim

Eger ol kıldı fanā marħalası sarı ħırām
 Tutsun avlādı baqā masnadı üzre ārām
 Eger ol kıldı sékiz ravzada kāmın ħāşıl

³³ Metinde (بیر بیریکه) şeklindedir.

Sékkiz ođlı yeti ıķlīm ūze sūrsūnler kām
 Her biri başıđa dıhīm-ı sa‘ ādat keysūn
 Her biri eylesūn evreng-i calālatnı maķām
 Ƙılıp asbāb-ı ma‘ īṣat ƙarab ayvānıda cam‘
 Her biri sāķī-ı ıķbāl élidin içsūn cām
 ‘ Izzat u kām-ravālīg tapıp aķbābları
 H(v)ār a‘ dāların étsūn felek nā-farcām
 Hāṣm ķanını sabīl isteseler tīgıları
 Tutmasun maṭlabıđa yetmegūçe rāh-ı nıyām
 Ƙékseler her sarı leṣker zafar olsun hem-rāh
 Tutsalar her ķaçan ārām-ı naṣāṭ olsun rām
 Ƙarḥ-ı vālādın ötüp ķadr bile pāyaları
 Kétmesūn ahl-ı cahān baṣlarıdın sāyaları

Band-ı Tāsi‘ı Bu Durur Kim

Dostlar dahr muzīķını niṣīman ķılmañ
 Bir buzuķ ḥucradur ol ḥucranı mesken ķılmañ
 Bel rabāṭıdur anı oğrılar étmiṣ manzıl
 Kārvān yañlıđ ötüñ andın u ma‘man ķılmañ
 Cāh bir ṣam‘ durur andın olur tıra köñül
 Közni eylep nażar ol ṣam‘ ğa roṣan ķılmañ
 Dahr ra‘ nālarıđa ṣīfta bolmañ zīnhār
 Öziñizni bu ṣanamlarđa Barahman ķılmañ
 Bolmañız ‘ umr-ı ṣarar fuṣatıñızđa mađrūr
 Cānnı payvasta cafā otığa külḥan ķılmañ
 Bolmañız her zah-sarālıķ bile maṣğūl-ı kelām
 Tilni Hāķ zıkrini aytur çağı elken ķılmañ
 Dost ‘ ıṣķı bile cān ķaṣrını ābād eyleñ
 Cuz aniñ naķṣı bile anı muzayyan ķılmañ
 Ƙılđa siz tā kim niṣīman-ı ḥaram vaḥdat ara
 Tilegey siz dađı Mūnısnı hem ol ḥalvat ara” (153a-14/155b-9).

4. Sözlük

A - Ā

- ābād** Far. Bayındır, mamur.
abr Far. Bulut.
abvāb Ar. Kapılar.
‘**ācızlık** Acizlik, yetersizlik.
açıl- Açılmak.
a‘dā Ar. Düşmanlar
‘**adam** Ar. Yokluk.
‘**adū** Ar. Düşman.
āfat Ar. Afet, bela.
afsūs Far. Eyvahlar olsun, çok yazık, yazık.
āgāh Far. Bilgili.
āh Far. Feryat etme, ilenme.
aḥbāb Ar. Dostlar.
āḥır Ar. Son, en son.
ahl Ar. Bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup olanlar.
‘**aḳab** Ar. Arka.
‘**āḳıl** Ar. Akıllı.
aḳ- Akmak.
alam Ar. Acı, üzüntü, elem.
‘**ālam** Ar. Evren, dünya, âlem.
alar Onlar
al- Almak.
āmīzış Far. _mtizaç, uyusma.
aña Ona
ancum Ar. Yıldızlar.
ança O kadar, onca.
anda Onda, orada.
andın Ondan, oradan.
andūh Far. Keder.
anı Onu.
anıñ Onun.

Turkish Studies

- anvā'** Ar. Çesitler, neviler.
anvār Ar. Işıklar, nurlar.
ara İçinde, +da/+de.
ārām Far. Dinlenme; yerleşme.
ārām-gah Far. Dinlenme yeri.
art- Artmak.
āsān Far. Kolay.
aşar Ar. İz, eser.
aşarī Far. Bir eser, bir iz.
asbāb Ar. Sebepler.
asrār Ar. Sırlar, gizler.
aş- Aşmak, geçmek
aṭıbbā Ar. Doktorlar.
āvāra Far. Avare, aylak.
‘Avaz Béğ ‘Inak k.a. Avaz Inak.
avlā Ar. En iyi, en uygun.
avlād Ar. Çocuklar.
ay vāy Hayret, saskınlık bildiren bir ünlem.
ayağ bk. ayak
ayağ Kadeh. Krş. ayağ.
ayt- Söylemek, demek.
ayvān Far. Eyvan, saray.
‘azā Ar. Üzüntü duymak, matem.
āzār Far. İncinme.
āzarda Far. İncinmiş, gücenmiş.
āzārī Far. Bir azar, bir incinme, bir kırgınlık.

B

- Badahşān** y.a. Hindistan ve Horasan arasında büyük koyunlarıyla meşhur bir şehir.
badrağa Far. Kılavuz, önder.
bağır Göğüs, bağır.
bahār Far. Bahar, ilkbahar.
baħr Ar. Deniz.
baķā Ar. Kalıcılık, sonsuzluk.
balā Ar. Felaket, musibet.

Turkish Studies

- balāyī** Far. Bir felaket, bir musibet.
- band** Far. Şiirin her bir bölümü, bent.
- Barahman** Hint tanrısıdır.
- bar-ham** Far. Birlikte, beraber.
- bar-ham ur-** Alt üst etmek.
- bār** Far. Yük.
- bar-** Varmak, gitmek.
- barḡ-ālūd** Far. Yıldırım.
- bas** Far. “Yeter, yetişir” anlamındaki bu kelime metinde bağlama edatı olarak kullanılmıştır.
- baş** Bas, kafa.
- baḡl** Ar. Bol, bol bol vermek.
- bel** Ar. Aksine, tam tersi.
- belki** Ar. Umulur, ihtimal, belki.
- bér-** Vermek.
- bısyār** Far. Fazla, çok.
- bile** İle.
- bī-navā** Far. Zavallı, çaresiz, muhtaç.
- bir** Bir.
- birbiri** İki veya daha fazla şey yahut kimse, biribiri, biri öteki, yek diğeri.
- birev** Her bir, her biri.
- birle** İle.
- bol-** Olmak. Krş. ol-
- bu** Bu.
- buzuk** Bozuk.

C

- cabīn** Far. Alın, yüz.
- cafā** Ar. Üzme, eziyet etme.
- cafāyī** Far. Bir eziyet.
- cāh** Far. Makam.
- cahān** Far. Dünya, âlem.
- cahāndār** Far. Büyük hükümdar.
- calālat** Ar. Ar. Ululuk, büyüklük, yücelik.
- cām** Far. Kadeh.

Turkish Studies

- cam'** Ar. Toplanma, cem olma.
cān Far. Can, ruh.
cān-gāh Far. Can azaltıcı.
cavhar Ar. Öz.
cāyī Far. Bir yer.
cısm Ar. Vücut, beden.
cūd Ar. Cömertlik.
cuz Far. Başka, ayrı, dışında. (Ön çekim edatı olarak kullanılır.)

Ç

- çağ** Çağ, zaman.
çaman Far. Çimenlik, çayırılık, yeşillik.
çāra Far. Çare, deva.
çarḥ Far. Felek, dünya.
çaşma Far. Çesme, pınar.
çaşma-ı hayvān Far. Hayat suyu, ab-ı hayat.
çék- Çekmek.
çīn Far. Buruşukluk, kırıksıklık.
Çīn y.a. Doğu Asya'da bulunan bölge, Çin.

D

- dabdaba** Ar. Gösteriş.
dād-ḥ(v)āh Far. Davacı, adalet isteyen.
dağı Dahi, bile.
dāğlıg Yaralı, isaretli, daglanmış, daglı.
dahr Ar. Dünya; devir, zaman.
dam Far. Zaman, an.
Dārā Far. Eski İran hükümdarlarından Keykubat'ın adı.
dard Far. Dert, acı, elem.
daryā Far. Deniz.
davlat Ar. Devlet.
davlat-ḥ(v)āh Far. İyilik isteyen, uğur isteyen, dost.
davrān Ar. Zaman, çağ, dönem.
dék Gibi, benzer.
dihim Far. Taç.
dırığ Far. Eyvah, yazık!

Turkish Studies

ḍīdār Far. Görüşme.
ḍīn Ar. Din.
dost Far. Dost.
ḍūd Far. Duman.
ḍunyā Ar. Dünya, evren.
ḍur (< Ar. durr) İnci, inci tanesi.
ḍur- Yardımcı fiil.

E - É

é- Bk. ér-
efkār Ar. Fikirler, düşünceler. Mec. Üzüntü, endişe, kaygı.
eger Far. Eđer.
él I El, kol. Krş. élig
él II Halk, ulus, millet.
élig El, kol. Krş. él.
elken Ar. Dilinde tutukluk olan, kekeme, peltek.
ér- Yardımcı fiil. (imek fiili.) krş. é-
éşig Eşik, kapı.
eşk Far. Gözyaşı.
eşk-faşān Far. Çok ağlayan, gözyaşı dökten.
ét- Etmek.
evreng Far. Taht.
ey Ey! (Seslenme edatı).
eyle- Eylemek, yapmak.
éz- Ezmek.

F

fanā Ar. Yokluk, geçicilik.
fan Ar. Bilim, teknik.
farāvān Far. Bol, çok.
farībī Far. Yanıltıcı bir şekilde, yalancı bir şekilde.
farmān-dih Far. Hükmü geçen, verdiği emri dinlenen.
faryād Far. Bağırma, çığlık, feryat.
fāth Ar. Fetheden; açan.
favt Ar. Ölüm.
fayz Ar. Bereket, bolluk, feyz.

Turkish Studies

felek Ar. Talih, kader, felek.

fiğān Ar. feryat etme, ah çekme.

fırkat Ar. Ayrılık.

figār Far. Yara, yaralı, incinmiş.

fuḫarā Ar. Fakirler.

furşat Ar. An, zaman.

fuzalā Ar. Fazilet sahibi olanlar.

G - Ğ

ğam (< Ar. ğamm) Keder, üzüntü.

ğamğa bat- Üzüntüye düşmek, çok üzölmek.

gedāyī Far. Bir dinleci, bir fakir.

gerçi Far. ... ise de, her ne kadar, ... olsa da.

ğurqa Ar. Çok nemli, neme doymuş yer.

göl Far. Gül.

gölüstān Far. Gül bahçesi.

gölşen Far. Gül bahçesi.

H - Ĥ - Ħ

ħ(v)ār Far. Hor, hakir.

Ĥ(v)ārazm y.a. Şimdiki Özbekistan ve Türkménistan devletlerinin birleştiği bölgede Amu Derya boyunca uzanan bölgedir.

ħabar Ar. Haber.

ħabar-dār Far. Haberli.

ħādısa Ar. Hadise, olay.

Ĥaḫ (< Ar. Ĥaḫḫ) Hak, Allah, ilah.

ħāk Far. Toprak.

ħākān Hakan.

ħāl Ar. Hāl, durum.

ħalḫ Ar. Halk.

ħalvat Ar. Tenha, kimsesiz

ħam Far. Eğik, bükölmüş.

ħāmıs Ar. Beşinci.

ħaml Ar. Taşıma, yükleme.

ħar-gāh Far. Otađ.

ħār Far. Diken.

Turkish Studies

- haram** Ar. İbadet yeri.
hāric-āhenglik Uyumsuzluk.
hāşıl Ar. Ortaya çıkan, var olan.
haşm Ar. Hasım, düşman.
haşamat Ar. Görkem, haşmet.
havrā Ar. Çok beyaz, beyaz gözlü (kadın).
hayāt Ar. Hayat.
hayl Ar. Zümre, grup.
hazān Ar. Hazan.
hazrat Ar. Hazret. (Saygı sözü).
hem Far. Da/de, dahi, ve.
hem-rāh Far. Yoldaş, yol arkadaşı.
her Far. Her.
her biri Her biri.
hıcr Ar. Ayrılık.
hılm Ar. Yumuşak huyluluk.
hıram Far. Nazlı yürüyüş.
hucra Ar. Odacık, küçük ev.
hudamā Ar. Hizmetçiler.
huşk Far. Kuru.
huzn Ar. Hüzün, üzüntü.

I

- ih̄sān** Ar. Karşılıksız verme.
ıkbāl Ar. Talih, mutluluk.
ıklīm Ar. Ülke, yer.
ıns Ar. İnsan.
İslām Ar. İslam.
‘ışk Ar. Aşk.
‘ısrat Ar. İçki.
‘ıyān Ar. Açık, belli.
ızhār Ar. Gösterme, ortaya çıkarma.
‘ızzat Ar. Değer, yücelik.

Turkish Studies

İ

ıç- İçmek.

ıçre İçine, içinde.

ile İle, birlikte.

ımān Ar. İman.

imkān Ar. İmkan.

iste- İstemek.

iş İş.

K - K

ķabr Ar. Kabir, mezar.

ķaçan Ne zaman?

ķaç- Kaçmak, uzaklaşmak.

ķad (< Ar. ķadd) Boy.

ķadr Ar. Değer, şeref, derece.

ķahr Ar. Yok etme.

ķalam Ar. Kalem.

ķal- Kalmak.

kām Far. Arzu, istek, dilek.

kām-ravāliĝ Mutluluk, saadet.

ķan Kan.

ķanı Hani, nerede?

kār Far. İş, durum.

ķara Kara, siyah.

ķarār Ar. Değişmez hâle gelmek, karar.

ķarı- Yaşlanmak.

kārvān Far. Kervan.

ķaşr Ar. Köşk, saray.

ķavl Ar. Söz, kaviil.

ķayĝu Kaygı, endişe, üzüntü.

ķayşar Ar. Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabı.

kéc- Geçmek.

kef (< Ar. keff) Aya, avuç.

kelām Ar. Kelam, söz.

Turkish Studies

- kél-** Gelmek.
kerem Ar. Kerem, cömertlik.
két- Gitmek, uzaklaşmak.
key- Giymek.
kı1- Kılmak; yapmak.
kıyāmat Ar. Kıyamet.
kızıl Parlak kırmızı renk, kızıl.
ki Ki (edat). Krş. Kim.
kibi Gibi (edat).
kim Ki (edat). Krş. Ki.
kim Kimse, kim.
kimse Kimse.
kirdār Far. Aynı işle uğraşan.
kir- Girmek.
kişi Kişi.
kozga- Harekete geçmek. (Olumsuz durumlar için kullanılır.)
kög Gök, sema.
köh Far. Dağ.
köküs Göğüs, bağır.
köñül Gönül, kalp.
köp Çok.
kör- Görmek.
körnüş Kabul salonu, görüşme odası.
köter- Kaldırmak, götürmek.
közgü Ayna.
köz Göz.
kuçaq Kucak.
kufl Ar. Kilit, kilitleme.
kurut- Kurutmak.
kuyaş Güneş.
külfet Ar. Zahmet, külfet.
külhan Far. Hamam ocağı, külhan.
kül Kül.
kün Gün; güneş.

Turkish Studies

kündüz Gündüz.

L

lāla Far. Lale, lale çiçeği.

leşker Far. Asker, ordu.

lık Far. Ama, ancak, fakat.

luṭf Ar. Lütuf, ihsan, iyilik.

M

maftūn Ar. Tutkun, meftun.

mağrib Ar. Batı.

mağrūr Ar. Gururlu, kibirli.

māh Far. Ay.

maḥzan Ar. Değerli şeyleri koyacak yer.

maḳām Ar. Yer, kat, huzur.

mamāt Ar. Ölüm.

manzıl Ar. Konak, ev, gidilecek yer.

ma‘īṣat Ar. Geçim, dirlik.

ma‘man Ar. Sağlam, güvenilir, emin yer; menzil.

marcı‘ Ar. Başvuru yeri.

marḥala Ar. Konak, menzil.

marḳad Ar. Mezar.

martaba Ar. Derece, mertebe.

masā Ar. Akşam, akşam vakti.

Masīhā k.a. Hz. İsa'nın elini sürdüğünde hastaların derhal iyileşmesi dolayısıyla kendisine isim olarak verilmiştir.

masnad Ar. Makam.

maşgūl Ar. Meşgul.

mātām Ar. Yas, matem.

maṭlab Ar. İstek.

may Far. Sarap, içki.

mayl Ar. Meyl, eğilim.

mekān Ar. Mekan, yer.

mekkāre Ar. Hileci, aldatıcı.

memālik Ar. Ülkeler, topraklar.

mesken Ar. Konut, ev, yer.

Turkish Studies

- mıhnat-zada** Far. Sıkıntıya ugramış, sıkıntılı.
mıhr Far. Güneş.
mır Ar. Emir, bey.
mu Soru eki.
mü-ba-mü Far. Sayısız.
muctanıb Ar. Çekinen, uzak duran.
muhkem Ar. Sağlam, sağlamlaştırılmış.
munça Bu kadar, bunca.
munda Burada, bunda.
Münis k.a. Munis Harezmi (1778-1829).
mustavlî Ar. İstila etme, ele geçirme.
muṭṭalı Ar. Haberli, iç yüzünü bilen.
muzahhab Ar. Yaldızlanmış, altın sürülmüş.
muzayyan Ar. Süslü, ziynetli.
muzık Ar. Dar yer, kabir.
mülk Ar. Mülk.
mümkin Ar. Mümkün.
mürtekib Ar. İrtikap eden, yapan.

N

- nā-çār** Far. Çaresiz.
nā-farcām Far. Asılsız, faydasız.
nafas Ar. Nefes.
naf Ar. Fayda, yarar.
nā-kām Far. Muradına eremeyen, talihsiz.
naqş Ar. Nakış, desen.
nāla Ar. İnilti.
naşāt Ar. Sevinç.
naştar Ar. Ameliyat bıçağı.
naşv ³-**numāyî** Far. Büyüme ve gelişme ile ilgili.
navāyî Far. Bir güzel sada, bir nağme.
nazar Ar. Göz atmak, bakmak.
né Ne.
nıfak Ar. İkiyüzlülük.
nıhān Far. Gizli.

Turkish Studies

nıŝıman Far. Oturacak yer, yuva, ev.

nıyām Far. Kılıf, kın.

nızār Ar. Zayıflama.

O

oğul Oğul.

oğrı Hırsız, haydut.

ol O.

ol- Olmak. Krş. Bol-.

orun Makam, yer.

ot Ateş.

Ö

öl- Ölmek.

örte- Yakmak.

öt- Geçmek.

öyle Öyle.

özge Başka, diğer.

öz Kendi.

U

‘umr Ar. Ömür, yaşayış.

P

pāra Far. Parça.

partav Far. Işık.

pāya Far. Rütbe, derece.

payvast Far. Ulaşma, kavuşma.

payvasta Far. Her zaman.

R

rabāṭī Far. Bir han, bir konak.

rābı‘ Ar. Dördüncü.

rağm Ar. Bir seyden hoşlanmama, hakaret.

rāḥat Ar. Rahat.

rāh Far. Yol.

rahmat Ar. Rahmet.

raḥna Ar. Gedik, yarık.

rām Far. İtaat eden, boyun eğen.

Turkish Studies

- ra'nā** Ar. Güzel, hoş.
ranc Far. Sıkıntı, zahmet, meşakkat.
rasm Ar. Usül, âdet.
ravān Far. Giden, gidici.
ravza Ar. Bahçe, cennet bahçesi.
reng Far. Renk.
ri'āyat Ar. İyi karşılamak, hürmet etmek.
roşan Far. Parlak, açık, belli.
rūh Ar. Ruh, can.
Rūm y.a. Küçük Asya, Anadolu.

S - Ş - Ş

- şabāh** Ar. Sabah.
sābı' Ar. Yedinci.
sabīl Ar. Su dağıtılan yer.
şabr Ar. Sabır, tahammül.
sabza Far. Yeşillik, çimen.
saç- Saçmak, dağıtmak.
saçıl- Saçılmak, dağılmak.
sādıs Ar. Altıncı.
şafāyī Far. Rahatlık, sefahlık.
şahrā Ar. Sahra, çöl, kır.
sākī Ar. İçki sunan, saki.
şalış Ar. Üçüncü.
şamad Ar. Pek yüksek.
şāmın Ar. Sekizinci.
şanam Mec. Çok güzel.
şānī Ar. İkinci.
sa'ādat Ar. Saadet, mutluluk.
şā'ıka Ar. Yıldırım.
sarğar- Sararmak.
sarı Doğru, yönünde, karşı (edat).
sarīr Ar. Taht.
sar-mast Far. Baş dönmüş, kendinden geçmiş.
sar-tā-sar Far. Baştan başa.

Turkish Studies

- sarv-ḳad** Far. Servi boylu.
sāya Mec. Himaye, yardım, koruma.
sayr Ar. Ar. Seyir; gezi, yürüme; izleme.
sékiz Sekiz. Krş. sékkiz.
sékkiz Bk. sékiz.
şifat Ar. Sıfat, özellik.
sıtam Far. Zulüm, haksızlık.
sīne Far. Göğüs, sadır, kalp.
sogī Far. Kederli, dertli.
şubḥ Ar. Sabah.
Sulaymān k.a. Hz. Davud'un oğludur. Kendisi de peygamberdir.
su Su.
sür- Sürmek.
sürtül- Sürtmek işini yapmak.

Ş

- şād** Far. Mutlu, sevinçli.
şāh-an-şah Far. Şahlar şahı.
şahd Ar. Bal.
şāhlık Padişahlık, hükümdarlık.
şahş Ar. Şahıs, kişi.
şām Far. Akşam
şam' Ar. Mum.
şa'n Ar. İş, tavır, hadise.
şarāb Ar. Şarap.
şarar Ar. Kıvılcım.
şarar-afşānlıg Kıvılcım saçma durumu.
şarḥ Ar. Açıklama, açma.
şifta Far. Hayran, meftun.
şorış Far. Karışıklık, kargaşalık.
şu'la Ar. Alev, şule.
şükr Ar. Şükür, minnet.

T - Ṭ

- tā** Far. Kadar, dek (edat).
taḥt Far. Saltanat koltuğu, taht.

Turkish Studies

- tanķış** Ar. Azaltma, eksiltme.
tap- Bulmak.
tapa al- Bulabilmek.
tarab Ar. Şenlik, neşelenme.
tashīr Ar. Ele geçirme.
tāsı' Ar. Dokuzuncu.
taş Taş.
ten Far. Vücut, beden, ten.
Teñri Tanrı, ilah.
terk Ar. Terk.
terķib-band Far. Divan edebiyatı nazım biçimi.
tīg Far. Kılıç.
til Dil, lisan.
tile- Dilemek, istemek.
tīra Far. Karanlık, koyu.
tīşa Far. Savaşta kullanılan başı sivri ve keskin balta.
tofraķ Toprak.
tök- Dökmek.
tūda Far. Yığın, küme.
turfā Ar. Yepyeni, görülmemiş şey.
tut- Tutmak.
tüş- Düşmek.
tütün Duman.

U

- u** Far. Ve. Krş. ü.
ulus Moğ. Kavim, kabile, millet.
umarā Ar. Emirler, beyler.
ur- Vurmak.

Ü

- ü** Far. Ve. Krş. u.
ülfet Ar. Dostluk.
ün Ses.
üze Üzerinde, içinde. Krş. üzre.
üzre Üzerinde, içinde. Krş. üze.

Turkish Studies

V

- vafā** Ar. Sözünde durma, vefa.
vafāyī Far. Bir vefa.
vah Acıma, yakınma, esef bildiren ses taklidi bir ünlem.
vaḥdat Ar. Birlik.
vaḳār Ar. Ağırbaşlılık.
vālā Far. Yüksek, yüce.
valī Ar. Ama, fakat.
vaşl Ar. Kavuşma, vuslat.
vāvaylā Ar. Yazık, eyvahlar olsun!

Y

- yağ-** Yağmak.
yaḡşı Güzel, iyi, hoş.
yaḡşılığ İyilik, güzellik.
yağ- Yakmak.
yaman Kötü.
yamanlıg Kötülük.
yana Yine, tekrar, ikinci defa, bir defa daha.
yañlıg Gibi, benzer.
yer küresi Dünya.
yeti Yedi.
yet- Yetmek, ulaşmak.
yıgla- Ağlamak.
yık- Yıkma.
yok Yok.
yüz I Yüz (sayı).
yüz II Yüz, çehre.

Z - Ž - Z - Z

- zāf** Ar. Zayıflık, zaaf.
zafar Ar. Zafer, muvaffak olma.
zah-sarālık Kötü sözlülük, uygunsuz konuşma durumu.
zālīm Ar. Zulmeden, zalim.
zālīl Ar. Düşkün, zavallı.

Turkish Studies

zamân Ar. Zaman, süre, çağ.

zarra Ar. Zerre, en küçük parça.

zıkr Ar. Anma, zikir.

zînhâr Far. Sakın, aman.

zulm Ar. Zulüm, haksızlık.

zulmat Ar. Karanlık.

zulumât Ar. Karanlıklar.

Sonuç

19. yüzyıl Hive Hanlığının meşhur tarihçilerinden Mûnis Harezmî, devrini idrak ettiği Avaz Bey Inak'ın ölümü üzerine kaleme aldığı bir mersiye *Firdevsü'l-ikbâl* adlı Hive hanlarının tarihini anlattığı muazzam eserinde yer vermiştir. Mersiye, yazan ve yazılan kişi açısından önemlidir. *Firdevsü'l-ikbâl*'de yazarlık kudretini gördüğümüz Mûnis'in eser içinde geçen manzumelerinden de şairlik kudreti meydana çıkmaktadır. Mûnis'in şairlik kudretini, her şairde olduğu gibi, en çok divanındaki şiirleri ortaya koymaktadır. Ancak şairin divanı dışındaki şiirlerinin divanındaki şiirlerle birlikte değerlendirilmesi onun bu yönü hakkında yapılan çalışmaların daha doğru olmasına katkı sağlamaktadır.

Mûnis, bu şiirinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar ile birlikte Türkçe kelime ve tamlamaları bir bütünlük içinde kullanmaktadır. Onun bu konuda başarılı bir şair olduğu söylenebilir.

Çalışmaya konu olan mersiye, bize Çağatay Türkçesinin son döneminin dili ve edebiyat anlayışı hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Metinde *çékse* kelimesinde görüldüğü gibi Batı Türkçesinin bir özelliği olarak şart ekinin {-sA} çeklinde geçmesi; *tutuban*, *uruban*, *yağduruban* kelimelerinde görüldüğü üzere {-p} zarf-fiil ekinin yaygın olarak {-UbAn} şeklinde kullanılması; *ağğan*, *batduñ*, *körüpdür*, *saçılıpdur* kelimelerinde rastlandığı gibi ünsüz benzeşmesine aykırı kullanımların görülmesi; *bolmañız*, *kıлмаñ* kelimelerindeki gibi emir ikinci çokluk şahıs ekinin {-ñ} ve {-ñIz} şeklinde kullanılması; *él* "el, kol" kelimesinin yanında kelimenin Eski Türkçede olduğu gibi *élig* şeklinin de geçmesi; Arapça-Farsça kökenli olmadığı hâlde *kimseğa*, *körnüşığa*, *Ténriğa* ve *yüzığa* kelimelerinde görüldüğü üzere ince sıradan ünlülü bir ekin gelmesi gerekirken incelik-kalınlık uyuma aykırı olarak bu kelimelere kalın sıradan ünlülü eklerin getirilmesi; görülen geçmiş zaman ekinin *batduñ*, *kıldıñ* kelimelerindeki gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun karasızlık göstermesi; *birle*, *bol-* kelimelerinin yanı sıra Batı Türkçesindeki gibi bu kelimelerin *ile* ve *ol-* şekillerinin de kullanılması gibi özellikler ilk bakışta dikkati çeken dil özelliklerindedir.

5. KAYNAKLAR

AKALIN, MEHMET: *Tarihi Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1988.

BREGEL, YURI: *Şir Muhammed Mirab al-mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Rıza Mirab al-mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi*, E. J. Brill, Leiden, 1988.

BREGEL, YURI: *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, Firdaws Al-iqbâl (History of Khorezm)*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- CLAUSON, SIR GERARD: *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language, by Muhammed Mahdi Xan, Facsimile Text, with an Introduction and Idices*, London 1960.
- CLAUSON, SIR GERARD: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- COURTEILLE, A. P.: *Dictionnaire Turk-Oriental*, Amsterdam 1972.
- CUMAHOCA, N. A. “Munis, Şermuhammed (1778-1859)”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. VI, s. 429, 2006.
- DEVELLİOĞLU, FERİT: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1970.
- Divanü Lugati 't-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.
- ECKMANN, JANOS: *Çağatayca El Kitabı*, Akçağ yay., İstanbul 2003.
- ECKMANN, JANOS: “Küçük Çağatay Grameri”, TDAY Belleten, s.27-58, Ankara 1959.
- ECKMANN, JANOS: “Çağatay Edebiyatının Son Devri”, TDAY Belleten, s. 121-156, Ankara 1963.
- ERCİLASUN, AHMET BİCAN, vd.: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., 2 c., Ankara 1992.
- ERGİN, MUHARREM: *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1983.
- Fİ: MUNİS HAREZMİ ve MUHAMMED RIZA MİRAB AGEHİ, *Firdevsü'l-ıkbâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: T 82
- GABAİN, A. VON: *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 1988.
- [İNAN], ABDÜLKADİR: “XIX-uncu Asır Türkistan şair ve tarihçilerinden Şir Mehmet Munis 1778-1829”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, c. 2, S. 13, s. 17-20, İstanbul 1933.
- KAHYA, HAYRULLAH: *Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-ıkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- KAMAN, SEVDA: *Firdevsü'l-ıkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme (156b-336a)-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Khiva*, Uzbekistan Publishers, Taşkent 1994.
- KÖPRÜLÜ, MEHMET FUAD: “Çağatay Edebiyatı”, İA, c.3, s. 270-323, MEB yay., İstanbul 1988.
- Özbek Tilining İzahlı Lugati*: (Kollektiv), Özbekistan SSR Fenler Akademiyası A. C. Puşkin Namıdagi Til ve Edebiyat İnstitüti, 2 c., Moskva 1981.
- REDHOUSE, J. W.: *Turkis and English Lexicon*, Çağrı yay., İstanbul 1978.
- STEINGASS, F.: *Persian-English Dictionary*, London 1930.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHARİ: *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, İstanbul 1298.
- ŞİŞMAN, R. ŞENAY: *Firdevsü'l-ıkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

-
- ŞÜKUN, ZİYA: *Farsça-Türkçe Lugat, Gencinei Güftar-Ferhengi Ziya*, 3 c., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- TOGAN, ZEKİ VELİDİ: "Hârizm", *İA*, c. 5/1, s. 240-257, 1977.
- TOPALOĞLU, AHMET ve İLHAN AYVERDİ: *Kubbealtı Lugati Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., İstanbul 2007.
- YAMAN, E., MAHMUD, N.: *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara 1998.